

**ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВСТВА
ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ**

**ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ
ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

***Колективна монографія
у чотирьох томах***

Загальна редакція:
Р. О. Стефанчук, І. М. Мищак, Л. А. Савченко

Київ 2022

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту законодавства Верховної Ради України
(протокол № 5 від 23 травня 2022 р.)*

Рецензенти:

П. Б. Волянський – д. н. держ. упр., проф., заслужений лікар України;
Я. А. Жаліло – д. е. н., с. н. с., заслужений економіст України;
О. П. Орлюк – академік НАПрН України, д. ю. н., проф.;
О. В. Скрипнюк – академік НАПрН України, д. ю. н., проф., заслужений юрист України

3 19 **Законодавче** забезпечення формування та реалізації державної політики України в умовах воєнного стану : колективна монографія : у 4 т. / заг. ред. : Стефанчук Р. О., Мищак І. М., Савченко Л. А.; Інститут законодавства Верховної Ради України. К. : Вид-во «Люди-мила», 2022.

ISBN 978-617-555-031-1

Т. 3 : Забезпечення прав і свобод людини в умовах воєнного стану: правові, психологічні, соціогуманітарні аспекти / відп. ред. Копиленко О. Л.; Інститут законодавства Верховної Ради України. 2022. 320 с.

ISBN 978-617-555-034-2

Колективна монографія, підготовлена в Інституті законодавства Верховної Ради України, узагальнює досвід, а також практичні рекомендації щодо найактуальніших завдань вітчизняного законотворення в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови.

У третьому томі видання розглянуто соціогуманітарні та психологічні аспекти державотворення, охарактеризовано особливості законодавчого забезпечення та реалізації прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні.

Розраховано на народних депутатів України, державних службовців і працівників органів місцевого самоврядування, дипломатів, суддів, прокурорів, адвокатів, науковців, викладачів і студентів, а також усіх, хто цікавиться проблематикою формування й реалізації державної політики в період воєнного стану та післявоєнної відбудови.

УДК 354:355:342.9(477)

© Автори, 2022.

© Інститут законодавства
Верховної Ради України, 2022.

ЗМІСТ

Вступ	7
<i>Розділ 1. Соціогуманітарні та психологічні аспекти державотворення</i>	11
1.1. Вплив ІТ на цифровий простір	11
1.2. Розвиток мовної системи в період воєнного стану: аналіз новотворів (неологізмів)	37
1.3. Психологічні фактори впливу на успішність бойових дій учасників територіальної оборони в аспекті захисту права на життя	63
1.4. Від емоції до руйнування особистості: трансформація реалізації прав та свобод людини	81
<i>Розділ 2. Особливості законодавчого забезпечення та реалізації прав і свобод людини</i>	95
2.1. Проблеми забезпечення права людини на життя	95
2.2. Особливості реалізації права на охорону здоров'я (на прикладі Бучанського району Київської області)	113
2.3. Право на освіту та проблеми законодавчого забезпечення освітнього процесу	129
2.4. Порушення прав журналістів в умовах збройних конфліктів	150
2.5. Новації у захисті суб'єктивних приватних прав, свобод, законних інтересів у порядку цивільного судочинства	172
2.6. Соціальний захист населення	192
2.7. Забезпечення соціальних гарантій внутрішньо переміщених осіб	214

1.2. Розвиток мовної системи в період воєнного стану: аналіз новотворів (неологізмів)

Мова кожного народу – це складноорганізована система, яка постійно змінюється під впливом низки чинників, насамперед трансформації суспільства, для забезпечення діяльності якого вона і використовується. Це помітно на динаміці лексики, хоча змін зазнають й інші рівні мовної системи: орфографічний, графічний тощо.

У періоди стабільності мовної системи, що характерно й для української, визначальними для її оновлення стають позамовні фактори. Понад 30 років незалежності Української держави стали періодом інтенсивних змін української мови, що засвідчили публічні дискусії, наукові студії й безпосередньо мовна практика. В українській мові цього періоду активно напружувався термінологічний сегмент, збагачувався масив суспільно-політичної лексики, мова звільнялася від одиниць, наві'язаних їй попередніми періодами уніфікації з російськими мовними стандартами, використовуючи свій словотвірний потенціал, збагачуючись іншомовними словами, новими метафоричними сполученнями, в основу яких було покладено сучасні образи й асоціативні зв'язки¹.

Помітних змін українська мова зазнала в особливо непрості суспільні періоди: події Майдану, Помаранчевої революції дали поштовх для низки номінацій, які досі наснажені пасіонарністю та мають нестерту виразність: *небесна сотня* (збірна назва протестувальників, що загинули у сутичках під час Революції Гідності у грудні 2013 – лютому 2014 рр.), *кіборги* (захисники Донецького аеропорту), як і назви протилежного табору – *сепари* (скор. від «сепаратист» на позначення проросійських

¹ Зикун Н.І. Особливості сучасного медіамовлення як відображення суспільних трансформацій. *Тенденції та перспективи формування професійної лексики*: доп. VI Міжвуз. наук.-практ. семінару, присвяченого питанням функціонування професійного мовлення, лінгвокультурологічного та соціокультурного аспектів філології (13 травня 2016 р., м. Ірпінь). Ірпінь: УДФС України, 2016. Вип. VI. С. 28–29.

бойовиків, а також колаборантів, які підтримують агресію Росії проти України, проросійських політиків і публічних осіб), *ватники* (прихильники «руського міра», а також люди, які ностальгують за Радянським Союзом, дотримуються проросійських поглядів), *тітушки* (назва найманців із цивільного населення, яких використовувала українська влада (зокрема за часів В. Януковича) для силових дій проти учасників вуличних протестів; синонімічне до слова «гопники») тощо.

Ще один сплеск мовної активності спостерігався в новітній українській мові як реакція на ситуацію з пандемією коронавірусу¹, що також підтвердило життєздатність певних словотвірних механізмів, миттєве реагування носіїв мови і самої мовної системи на суспільний контекст, появу значної кількості неологем.

Відліком особливого етапу розвитку мовної системи стало повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24.02.2022 р., назване у кращих традиціях пропагандистської діяльності імперії «спеціальною військовою операцією». Мова відповіла на агресію «залпом» дошкульних слів, дотепних висловів – номінацій ворога, його ідеології, дій. Вона буквально «вибухнула» новотворами, активно продукованими українцями, що покликані реалізувати різні мовні функції. Такий стан вважаємо цілком логічним, адже глибинні причини сучасного цивілізаційного протистояння виходять у соціогуманітарну площину.

Проф. Колумбійського університету, український мовознавець, журналіст Ю. Шевчук підкреслює, що «мова і те, як нею послуговуються, завжди мала і має власну політичну логіку, – подобається це нам чи ні. Вибір мови спілкування, – особливо в країні з історією геноциду, – ніколи не є політично нейтральною дією. Те, як ми оформляємо свої ідеї і посилання, як ословлюємо події, наперед визначає те, як ми їх розуміємо»².

¹ Пивовар Л. Неологізми періоду коронавірусної пандемії в системі української мови. URL: https://prlingv.at.ua/publ/statti_2017/pivovar_lilija_neologizmi_periodu_koronavirusnoji_pandemiji_v_sistemi_ukrajinskoji_movi/4-1-0-96

² Шевчук Ю. Про війну і потребу нової мови. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/mova-maye-znachennya/31750018.html>

І. Фаріон, відома своєю непорушною позицією щодо захисту української мови й виборювання її позицій, у дні війни 2022 р. знову безапеляційно нагадує: «Мова – це чинник національної безпеки, що в час війни набуває виняткового ідентифікаційного значення»¹.

Відштовхуючись від функціональних характеристик мови, науковці обґрунтовано виокремлюють низку параметрів її розвитку: культурний, ідеологічний, політичний, юридичний, називаючи в цьому переліку й захисну функцію мови. Тобто, мова визнається зброєю, «охороницею національного суверенітету»².

«Провідниками» та каталізаторами змін мовної системи традиційно в сучасну епоху ставали медіа. Мову ЗМІ вивчали під різним кутом зору О. Стишов, О. Мітчук. Активні модернізаційні процеси в мові останніх років досліджувала Л. Пивовар. Маємо масив досліджень, орієнтованих на комплексне вивчення мовних засобів в умовах війни і збройних конфліктів (В. Гнатюк, О. Тараненко). Досліджується нині й мова комунікації в соціальних мережах (О. Дзюбіна, К. Ладоня).

Метою нашого дослідження є окреслення причин, напрямів і закономірностей змін мовної системи в умовах воєнного стану – на основі моніторингу мовних інновацій (лексичних, графічних, правописних), зафіксованих в інтернет-ЗМІ, соціальних мережах, насамперед Facebook (лютий – квітень 2022 р.).

Аналізуючи динаміку мовних змін в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну, маємо визнати вирішальний вплив на ці процеси соціальних мереж, які із засобу комунікації все впевненіше перетворюються на своєрідне медійне середовище. Посередницький характер соціальних мереж, доповнений технологічними чинниками суспільного розвитку, останніми роками ознаменувався докорінними змінами самої мовної культури, зокрема так званої ліберальності, гнучкості мовної норми. На це вказує низка авторів, які до-

¹ Фаріон І. Війна і мова. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/6235e596d4cc3/5>

² Роль української мови у війні проти Росії. URL: <https://www.armyfm.com.ua/rol-ukrainskoi-movi-u-vijni-proti-rosii/>

сліджують різні рівні мовної системи. О. Гресько окреслює такі найпомітніші сучасні мовні особливості: лаконізація текстів, зростання їхньої символічності, трансформація в символи; лояльність до зловживання лайливою лексикою (як своєрідної норми в соціальних мережах); спрощення моделі передачі даних і спілкування через домінування аудіовізуальних форм комунікації¹.

Л. Пашинська, на основі спостережень за фразеологічними засобами, узагальнюючи позиції інших дослідників, систематизує, зокрема, такі особливості й екстралінгвістичні чинники розвитку мовної системи, як: демократизація суспільного життя українців, їхня інтегрованість у світове співтовариство, що змінює мовні смаки, сприяє проникненню в активний вжиток розмовнопобутових і сленгових лексичних одиниць; зростання ваги думки кожного суб'єкта суспільної комунікації, зокрема й трансльованих через ЗМІ і соціальні мережі, що сприяє істотному послабленню цензури й самоцензури у формуванні власної позиції; зміни в соціальній структурі, соціальне розшарування, що стимулюють формування і функціонування соціолектів, зростання ролі мовної особистості у продукуванні й поширенні мовних новотворів; мода на нові слова і словосполучення та активізація пошуків нових засобів висловлення, насамперед, молоддю, результатом чого стає поява неологізмів – фразем і лексем; пошук емоційно-експресивних, образних, дотепних і влучних засобів вираження, які не лише є засобами інформаційного впливу на адресата, а й спрямовані на формування його світогляду і громадянської позиції².

Найвпливовішими внутрішньомовними чинниками розвитку сучасної української мови називаються: системність мови як взаємозалежність її елементів; тяжіння до ускладнен-

¹ Гресько О. Мовна культура комунікації в соціальних мережах. *Мова. Суспільство. Журналістика: Збірник матеріалів XXII міжнародної науково-практичної конференції з проблем функціонування і розвитку української мови «Мова. Суспільство. Журналістика» (Київ, 8 квітня 2016 р.)*. К. : Видавець Паливода А. В., 2016. С. 36.

² Пашинська Л. Напрями дослідження неофраземіки в сучасній лінгвістиці. *Українська мова*. 2012. № 2. С. 88.

ня, увиразнення, урізноманітнення мовної структури; домінування більш експресивних мовних форм тощо¹.

Особливим сегментом української мови є масив засобів, продукуваних та активізованих у періоди соціальних потрясінь, воєнних дій, так звана «мова війни». Автори справедливо підкреслюють, що «усе пов'язане з війною автоматично набуває екзистенційного значення, бо зачіпаються питання життя і смерті. І не просто зачіпаються – на війні інших і не буває»². Саме лексичні інновації, створені сторонами-ворогами, наділені «особливою силою, що уражає»³. Рефлексуючи щодо сучасних подій, М. Дубинянський визнає: «Війна продемонструвала, що образа противника – це тонке мистецтво», «гібридна війна з РФ стала справжньою лінгвістичною лабораторією, де слова і сенси тасуються найбільш чудернацьким чином»⁴.

Українці згуртувалися навколо святої справи – захисту власного життя, власної держави та цивілізаційних цінностей. Ця консолідованість, пасіонарність і ненависть до ворога дала вражаючі новотвори й лексичні засоби, деякі з них стали відомі всьому світу. Так, виступаючи перед парламентом Великої Британії В. Зеленський визнав: «Коли російський корабель вимагав від наших хлопців скласти зброю, вони відповіли йому так міцно, як не можна казати в парламенті. І ми відчули силу, велику силу нашого народу, який до кінця гнатиме окупанта»⁵. Ще в одному виступі – у Сеймі Республіки Польща 11.03.2022 р. Президент використав слово – «інтересанти» (створене за ана-

¹ Пашинська Л. Напрями дослідження неофраземіки в сучасній лінгвістиці. *Українська мова*. 2012. № 2. С. 88.

² Слова війни. *Дзеркало тижня*. 2016. Вип. № 25. 9–16 липня. URL: <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/slova-viyni-.html>

³ Бондаренко Т. Післямак мови війни: соціолінгвістичний вимір. *Мова. Суспільство. Журналістика: Зб-к матеріалів XXII міжн. науково-практ. конф. з проблем функціонування і розвитку української мови «Мова. Суспільство. Журналістика» (Київ, 8 квітня 2016)*. К.: Видавець Паливода А. В., 2016. С. 16.

⁴ Дубинянський М. Мова війни. 29 вересня 2017 р. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2017/09/29/7156770/>

⁵ Звернення Президента України Володимира Зеленського до парламенту Великої Британії 8 березня 2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-do-parl-73441>

логією до звичного вже «підписанти», але на відміну від нейтрального «підписанти» емоційно-оцінне, зі зниженою конотацією (за зразком – окупанти)): «Дуже довго різні «інтересанти» намагалися створити враження, ніби українці та поляки живуть по-різному. І порізно. Навіщо вони все це робили?»¹. Проте ворог не менш винахідливо використовує мовні засоби – традиційно для маніпулювання: «вони навіть соромляться слова «війна». Вони називають це «спецоперацією»².

Майданчиком спостереження і вибірки одиниць для аналізу нами мовних змін етапу широкомасштабної російської збройної агресії стали інтернет-ЗМІ, соціальні мережі, насамперед Facebook – через миттєвість відображення мовної динаміки, можливість зрізу реального мовлення, зручність аналізу, можливість оцінити ставлення до мовних новацій носіїв мови завдяки інтерактивності комунікації.

Зафіксовані зміни мовної системи нами умовно об'єднані в три блоки: 1) продукування нових лексем і зміна/розширення лексичного значення загальноновживаних слів; 2) використання графічних засобів; 3) орфографічні новації.

Напрацювання дослідників нині найоперативніше доносяться до широкого загалу через офіційні сторінки у соціальних мережах – так, на сторінці Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України 09.04.2022 р. з'явилася добірка із 25 новотворів періоду російсько-української війни із коротким тлумаченням їхнього змісту або зауваженнями щодо походження. Крім того, автори вказували на актуалізацію, поширення й нове звучання деяких слів, що з'явилися в минулі роки, визнаючи невичерпність і відкритість цього переліку: *асвабадітелі, бандероль, бандеромобіль, єМогила, затридні, кібервійна (кіберфронт), ІТ-армія (кіберкозаки, кіберпартизани), літакопад, макронити, орки, паляниця, потерьнет, путлєрнет (чебурнет),*

¹ Виступ Президента України Володимира Зеленського в Сеймі Республіки Польща 11 березня 2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-v-sejmi-res-73497>

² Промова Президента України Володимира Зеленського на засіданні Європейської ради 25 березня 2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-na-zasidan-73809>

рашизм, рашист, русо-нацисто, свинособака, тероборона, терораша, тікток-війська, тристаграм, циган-привид, чорнобаїти, Z-окупант, Z-трофей¹.

Нами фіксувалося активне використання цих лексем, соціальні мережі також відгукнулися добіркою мемів, створених на їхній основі, що давно стали особливою формою оцінки і вираження емоцій в сучасну інтернет-епоху.

Якщо у згаданій добірці представлені лексеми реального побутування, окремі з яких мають всі шанси залишитися в активному та офіційному вжитку і в наступні періоди (до прикладу, *тероборона*, *кібервійська*, *кіберфронт*, *кібервійна*, *рашизм*, *рашисти* тощо), то інший характер має ініціатива А. Назаренка, запорізького блогера, дизайнера, випускника Запорізького національного університету, який на своїй сторінці в Instagram (*anton_repper*) започаткував проєкт «Словник сучасної української мови!»², активно поширюваний і Facebook-спільнотою: «Я тут намагаюся перейти вже остаточно на українську, та інколи мені не вистачає слів для спілкування. Це треба виправляти! Тому я презентую таке невеличке оновлення словничка кожного українця! Неологізми, продиктовані новими умовами нашого життя, досвідом війни та просто звичними нам речами» – наводячи перелік із 9 елементів: *чорнобаїти* (постійно робити те саме, не отримуючи іншого результату, і дуже страждати через це); *затридні* (поставити перед собою нереалістичні плани і щиро вірити в їхній успіх); *завести трактор* (найнеочікуваніший аргумент у будь-якому діалозі; застосування засобів для боротьби, яких ніхто не очікує); *дебахнулько* (людина, яка через свій інтерес та стурбованість може причинити дуже багато шкоди); *макронити* (робити дуже стурбований вигляд щодо певної ситуації, всім це показувати, але нічого не робити по суті); *хітсивня* (виникло від об'єднання слів «хітс» та «гривня»). Для багатьох людей навесні 2022 року саме ця валюта ста-

¹ Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України. URL: <https://www.facebook.com/inmo.org.ua/posts/2182019565299320>

² URL: https://www.instagram.com/p/CbbCHLGtFnQ/?utm_medium=copy_link&fbclid=IwAR3V0PdsPaYDAVMADu8HHL3HU0VmsuusGx6OY015pgCK9b_dsQp4XEUnZw

ла найважливішою для існування); *натівець* (людина, яка не дотримується своїх обіцянок); *мамкувати* (не виконувати простих дій для збереження власного життя. Слово з'явилося після реакцій багатьох батьків на тривогу та евакуацію); *арестовлен-ня* (заспокійливе повідомлення).

Цей словник – своєрідна містифікація, імітація слів, які могли б виникнути і бути зрозумілими, використовуючись у щоденному вжитку. Вона була схвально сприйнята інтернет-спільнотою, знайшла прихильників. На «словник» відреагувало багато джерел і ресурсів: «У різні періоди історії під впливом якихось подій у мові можуть з'являтися нові слова. От і через війну в Україні словник сучасної української мови поповнився декількома словами. Неологізми з цього списку з'явилися внаслідок нападу «рашистів» на мирну та незалежну Україну. Кожне слово відображає певну подію або явище, знайоме всім українцям»¹.

Активні читачі Facebook не лише схвально коментували, поширювали, а й доповнювали перелік новотворів.

Ресурс «ШоТам» («медіа, яке допомагає зберігати спокій навіть під час війни. Кожна наша публікація – це привід пишатися нашою армією, волонтерами та кожним українцем»²), топ-10 неологізмів цієї весни, нового етапу російсько-української війни, оформили у «(не)жартівливому тесті від ШоТам», зауваживши, що вони символізують силу та впевненість українців, а також іронічно висміюють поведінку ворога: до уже згаданих *арестовлення*, *чорнобаїти*, *шойгувати*, *макронити*, *затридні* додають не менш впізнавані й експресивні *кімити*, *зсуїсти*, «*бандера-смузі*», *байрактарити*, *кадирити*³.

Виникненню слова *кімити* у значенні «зберігати оптимізм навіть у найскрутніші та найважчі часи», вказує видання,

¹ Нові українські слова, які виникли під час війни. URL: https://lux.fm/polina-logunova-ziznalasya-shcho-rozijshlas-iz-dmitrom-stupkoyu-i-natyaknula-na-novij-roman_n118432

² Кімити та чорнобаїти. Чи знаєш ти нові українські слова, народжені під час війни? (ТЕСТ). URL: <https://shotam.info/kimyty-ta-chornobaity-chy-znaesh-ty-novi-ukrainski-slova-narodzheni-pid-chas-viyny-test/>

³ Там само.

ми завдячуємо голові Миколаївської ОВА В. Кіму, який, крім іншого, знаходить сили підбадьорювати мешканців області та налаштовувати їх на переможний настрій. Цьому сприяє і його вже класичне вітання «Доброго дня, ми з України». *Кімити* навіть має певний відтінок *арестовлення* для багатьох підписників, однак із дещо особливим значенням – «записувати милі відео, паралельно готуючи сюрпризи для ворога».

Для слова *шойгувати*, крім основного – «вдавати, що все добре й під контролем, коли це не так», у цьому джерелі вказується і факт розширення лексичного значення – *шойгуванням* називають і процес, коли «людина зникає безвісти, а інші вдають, ніби нічого не сталося».

Зсуїстами називають – українців, які вірять в нашу армію. Найчастіше цей новотвір використовується в соціальній мережі Twitter, але потрохи він «переїжджає» й до інших соцмереж. «*Бандера-смузі*» – таку більш сучасну назву отримав ще один давно використовуваний образний вислів – *коктейль Молотова*. Автори наводять дієслова *байрактарити* у значенні «нищити ворога» (як і *джавелінити*) і «кадирити» – вдавати з себе того, ким не є насправді. Цей новотвір «подарував» Р. Кадіров, а також знищені під Гостомелем «елітні кадирівці».

Деякі науковці переконані, що такі слова назавжди залишаться в нашій мові, нагадуючи про безсилля окупантів і звитягу українців. Так, в інтерв'ю каналу «2+2» мовознавиця О. Думанська вказує, що «вони увійдуть до особливих словників, які вивчають живу мову народу»¹.

Таким чином, до вигаданого українцями сучасного «словника» української мови увійшли переважно жартівливо-іронічні номінації, наділені образним значенням, які утворилися за продуктивними словотвірними схемами, переважно афіксальним способом, що забезпечувало їхню «правдоподібність».

Серед зафіксованих нами слів переважали дієслова декількох груп:

¹ Чорнобаїти, арестовлення, нагостомелити: нові слова, які принесла нам війна. URL: <https://2plus2.ua/novyny/chornobaiti-arestovlennya-nagostomeliti-novi-slova-yaki-prinesla-nam-viyna>

1. Утворені від назви населеного пункту, де відбувалися особливо запеклі бойові дії і чинився особливий опір ворогу: *чорнобаїти* (*начорнобаїти, відчорнобаїти*) (с. Чорнобаївка Херсонської обл.); *відірпінити* (*заірпінити*) (м. Ірпінь на Київщині); *відклянити* (м. Київ); *нахерсонити* (*захерсонити*) (м. Херсон); *ізіюмити* (м. Ізюм Харківської обл.); *гостомелити* (*відгостомелити, нагостомелити*) (м. Гостомель на Київщині); *відбородянити* (сел. Бородянка на Київщині); *відіванковити* (с. Іванків на Київщині); *задимерити* (с. Димерка на Київщині); *відкатюжани* (с. Катюжанка на Київщині).

Усім перерахованим номінаціям носіями мови надається схоже значення – «бити/відбити, лупити/відлупити, дубасити/віддубасити, задати перцю тощо», натяк на той чи інший регіон або локацію вказує на інтенсивність, тривалість або повторюваність вказаних дій. Особливої експресії набуло слово *чорнобаїти* – адже під Чорнобаївкою ЗСУ 17 разів завдавали нищівних ударів силам окупанта, які намагалися захопити стратегічно важливий аеродром (і досі продовжують це робити).

Неодноразово фіксувалися й лексеми *відЗСУшити, заЗеСеУшити* зі схожим значенням – «відбити атаку ворога, дати йому відчутти силу ЗСУ». Таким чином носії мови зафіксували своє ставлення до воєнних дій і оцінку Збройних Сил України.

2. Утворені від прізвищ політичних персоналій (рашистів і представників міжнародної спільноти), публічних, медійних постатей, чії дії стали еталоном певного формату поведінки: *байденкувати* (*Д. Байден*) – «вести довгі балачки ні про що»; *макронити* (*промакронити*) (*Е. Макрон*) – «робити дуже стурбований вигляд щодо певної ситуації, всім це показувати, але нічого не робити по суті»; *орбанутися* (*В. Орбан*) – «згадувати, як тебе не поважали»; *шольцнути* (*пошольцяти*) (*О. Шольц*) – «хитрувати, намагаючись всидіти на двох стільцях»; *меркелювати* (*А. Меркель*) – «вирішувати вигідні собі питання навіть із психом»; *шойгувати* (*С. Шойгу*) – «вдавати на робочому місці, що все йде за планом»; *кадирити* (*Р. Кадіров*) – «вдавати з себе того, ким ти не є і не можеш бути насправді»; *заарестовити* (*заарестовитися*) (*О. Арестович*) – «заспокоїти/заспокоїтися»;

кімита (В. Кім) – «зберігати оптимізм навіть у найскрутніші та найважчі часи».

Можливість творення таких лексем засвідчила хорошу поінформованість українців щодо перебігу подій в Україні, різних форм залученості представників різних країн у процеси навколо збройної агресії.

3. Утворені від прізвищ історичних персоналій, чия роль і вплив на настрої сторін воєнного протистояння набули міфічного характеру і спричинила появу низки мемів: *бандерити* (С. Бандера) – «лякати ворога навіть після власної смерті».

4. Утворені від назв організацій і видів заняття: анонімоснути (хакерська група Anonymus); *НАТОвати* (те саме, що й петляти); *волонтерити/наволонтерити* (знайти з-під землі що завгодно та доправити туди, де потрібно).

5. Утворені від назв видів озброєння: *байрактарнути, стінгернути, джавелінити, джавельнути, відджавелінити*. «Джавелін» (англ. – *Javelin*, «дротик») – переносний зенітно-ракетний комплекс для знищення повітряних і мобільних цілей. Джавеліни як зброя настільки добре показали себе в боях, що на честь цього типу зброї українці почали називати новонароджених дітей. Так, 4 квітня Мін'юст України повідомив, що у Вінницькій області хлопчика назвали Ян Джавелін, а в Києві дівчинку – Джавеліна¹.

6. Утворені від інших назв: *спривидити* («знищити, зробити привидами»); *запривидітися* (від «Привид» – український пілот-ас, який збив рекордну кількість російських літаків над столицею і не відкрив своє ім'я) – «був і пропав; зникнув».

Як бачимо, такі потенційні мовні одиниці, продуковані носіями, не мають на меті назвати нові предмети, явища, дію чи процес. Сучасна мовна ситуація дає підстави солідаризуватися із Л. Пивовар, яка зауважувала, що подеколи велика кількість лексичних інновацій «не стільки відповідає об'єктивним номінативним потребам, скільки має на меті творчу самореалізацію

¹ Нові слова та звороти, що ввійшли в ужиток з початком війни. 13 квітня 2022 р. URL: <https://vogue.ua/ua/article/culture/lifestyle/novi-slova-ta-oboroti-shcho-uviyshli-v-obig-z-pochatkom-viyni.html>

носіїв мови», є засобом зняття емоційної напруги¹. Ми вважаємо за доцільне для різних груп аналізованих лексем додати завдання відповідно «оцінки, кепкування, мовного знищення ворога» та «мотивації, підняття духу захисників України, її громадян». Крім того, вважаємо за доцільне розглядати їх як сучасні сленгізми – через зумовленість функціонування в обмежених комунікативних обставинах і ситуаціях.

О. Дзюбіна новостворені сленгові одиниці мирного часу із вираженою конотацією новизни називає «сленговими неологізмами»². Ми ж вважаємо за можливе зафіксовані нами новотвори кваліфікувати як сленгові okazіоналізми. Okazіональність визначається тим, що ці мовні засоби є фактом мовлення, характеризуються несистемним, одиничним вживанням і завжди контекстуально зумовлені. Для них більшою чи меншою мірою, крім уже зазначеного, характерні й такі особливості, як: індивідуальна приналежність, новизна, відносна ненормативність, високий ступінь експресивності³; словотвірна похідність, некодифікованість, функціональна одноразовість, номінативна факультативність, синхроннодіахронна дифузність, індивідуальна належність⁴. Тобто, нині вони мають статус «експресивних авторських утворень індивідуального характеру, створених шляхом стандартних і нестандартних способів словотворення», «незвичних слів, створених відповідно до ситуації, випадку чи контексту з переважною настановою не на номінацію, а на експресію, стилістичну маркованість тощо»⁵. Okazіональність таких засобів зумовлюється і середовищем їхнього виникнення – соціальними мережами, мікроблогами, серед атрибутивних

¹ Пивовар Л. Неологізми періоду коронавірусної пандемії в системі української мови. URL: https://prlingv.at.ua/publ/statti_2017/pivovar_lilija_neologizmi_periodu_koronavirusnoji_pandemiji_v_sistemi_ukrajinskoji_movi/4-1-0-96

² Дзюбіна О. Структура, семантика та прагматика сленгових неологізмів соціальних мереж Twitter та Facebook (на матеріалі англійської мови) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2016. С. 176.

³ Там само. С. 30.

⁴ Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : монографія. К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. С. 48.

⁵ Там само. С. 47–48.

ознак яких дослідники називають спонтанність, неофіційність, діалогічність, ситуативну закріпленість, лаконічність, експресивність, неструктурованість інформаційного наповнення¹.

Зафіксовані нами неологізми-іменники строкаті за особливостями творення й значеннями. Окремі номінації на позначення ворога з'явилися не нині, а з початком російсько-української війни, однак саме зараз набули надзвичайного поширення: *орки, рашисти, свинособаки*.

Це яскраво засвідчують приклади з інтернет ЗМІ – як центральних, так і регіональних: «*Рашисти, орки*, фашисти, окупанти, нацисти, загарбники, терористи, мародери. Так називають в Україні армію Російської Федерації, яка вторглася в Україну 24 лютого» (Радіо Свобода; 21.04.2022 р.); «Розстрілювали жінок і дітей: у Бородянці та Гавронщині виявили захоронення вбитих *орками* громадян (КИЇВ.MEDIA; 22.04.2022 р.); «Росіяни живуть в паралельній реальності на кшталт «Володаря кілець» з відомого фільму, тому їх і називають *орками*. Все, що вони пишуть про Миколаїв, – маячня. Так міський голова О. Сенкевич прокоментував місцевому виданню НікВесті заяву, яка з'явилася на офіційному сайті міноборони РФ про начебто катастрофу в Миколаєві, передає Укрінформ» (Укрінформ; 22.04.2022 р.); «Ракетний удар *орків* по залізниці в Новомосковському районі (Фермер Придніпров'я; 21.04.2022 р.); «*Орки* розстрілюють волонтерів та ізолюють захоплені населені пункти – розвідка» (Novyny.Live; 21.04.2022 р.).

Окремі медіапублікації містять і коментарі щодо походження й побутування вказаної номінації: «З початку повномасштабної війни в Україні, яка розпочалася 24 лютого, російські загарбники отримали позивний – *орки*. Зневажливо окупантів в Україні називають не лише мирні мешканці, а й високопоставлені політики у своїх зверненнях до громадян. У літературі *орками* називали армію міфічних істот, які були відлюдниками з низьким інтелектом, нечупарами і не організова-

¹ Дзюбіна О. Структура, семантика та прагматика сленгових неологізмів соціальних мереж Twitter та Facebook (на матеріалі англійської мови) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2016. С. 176.

ними»; «Сучасником *орків* став англійський письменник Джон Толкін. У його розумінні *орки* – це темні створіння, які втілюють зло. Цей варварський народ підкорявся Темному Володарю і становив основу його збройних сил. Їх військо підкорювало не силою, а кількістю. *Орки* мали вкрай низький інтелект і не звикли жити в комфорті»¹.

Українські військові ще з 2014 р., коли відбулася анексія Криму і окупація Донбасу, використовували це слово на позначення загарбників. З 2022 року воно стає активним елементом публічного й медійного дискурсу – *орками* армію РФ почали називати не лише воїни, а й українські політики та журналісти, пересічні громадяни, назва активно використовується в офіційних і неофіційних комунікаціях військово-політичним керівництвом України. Почали їх так ідентифікувати і деякі закордонні ЗМІ. Більше того – експресивна номінація, що підкреслює безжалісність і жорстокість, припала до душі й самим деяким росіянам².

Ще одним новотвором стало слово *свинособаки*, що засвідчує сучасний медіадискурс: «Колишній голкіпер «Шахтаря» та інших клубів Р. Худжамов закликав знищувати орду. Повідомляє сайт Футбол Україна. «*Свинособаки* звільнили місто від футболу ... Поклали тисячі українських життів, знищили місто» (Футбол Україна); «У Черкасах будуть розвішувати по місту банери з антивоєнними написами. Сьогодні разом з прапорами у Черкасах будуть розвішувати по місту банери з написами: «Скажи паляниця» ... «*Свинособаки*, ласкаво просимо до пекла». Про це інформують у телеграм-чаті «Координація. Черкаси» (02.03.2022 р.); «Кілька днів тому у двір його будинку зайшли озброєні *свинособаки* у формі армії РФ. І застрелили Миколу Мамчура – він відмовився дати їм їжу. 80-річного ста-

¹ Сончковская Я. Чому російських окупантів в Україні називають *орками* і до чого тут Толкін. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/vojna-v-ukraine/u-harkovi-snaryad-okupantiv-potrapiv-v-avto-zaginulo-dvoe-lyudej.htm>

² Нехлюдова В. Росіяни – це *орки*, а українці – енти: аналогії і пророцтва книги Толкіна. URL: <https://www.unian.ua/war/shcho-znachit-slovo-oriki-tayemnica-prizviska-rosijskih-okupantiv-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajini-11780538.html>

рого вбили усвідомлено і безжально біля дверей його власного будинку фактично ні за що, просто тому, що могли це зробити» (Crime.fakty.ua; 05.03.2022 р.). «Свинособаки знову не туди звернули. Знову фальшстарт. Не вчить їх ані життя, ані фото в чорних рамках своїх же земляків-виродків. Чергова знищена техніка на фоні мальовничої української природи та лісів. Краще не вигадаеться – хоч картину малюй! Горіть у пеклі, покидьки...» (Suspilne.media; 16.04.2022 р.).

Фахівці Інституту мовознавства імені О. О. Потебні слово *свинособаки* подають у добірці новотворів 2022 р. із таким коментарем: «(калька з нім. Schweinehund) – сволота, негідник, нікчема (про російських зайд)»¹.

В. Миленко, запорізький блогер, журналіст, вказував, що в Німеччині давно існує термін, який використовується для позначення внутрішньої людської лінії, нехлюйства, небажання нічого робити, розвиватися: «Дехто доводить цю «внутрішню свинособаку» аж до акразії, тобто до ситуації, коли людина завжди в ситуації вибору вибирає найгірший варіант – причому чудово це усвідомлюючи». Автор описує пам'ятник у м. Бонн під назвою «Mein innerer Schweinehund» («Моя внутрішня свинособака»), підкреслюючи, що Google перекладач відповідниками для Schweinehund пропонує не «свинособака» чи «свиняча собака», а «покидьок»².

Узагальнення значення, емоційно-експресивного характеру проаналізованих лексем і підходів представників різних наукових напрямів до їх кваліфікування дають підстави сформулювати причини появи цих мовних одиниць: 1) пошук шляхів виходу агресії на різних рівнях – зокрема вербальному (через придумування прізвиськ окупантам); 2) розширення арсеналу засобів створення образу ворога; 3) творча самореалізація носіїв мови, зняття емоційної напруги; 4) використання різних інструментів «прийняття» війни та бойових дій – через розмивання «людяно-

¹ Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України. URL: <https://www.facebook.com/inmo.org.ua/posts/2182019565299320>

² Откуда есть пошла свинособака. URL: <https://vmylenko.com/2017/01/31/schweinehund/>

сті». «Усі прізвиська вказують на певні негативні якості: свиня – брудний, орк – бридкий та нерозумний, рашист – російський фашист... Дуже важко вбити іншу людину, навіть якщо ми захищаємось. Проте вбити орка чи рашиста – легше»¹.

Окремі підрозділи російської армії отримали назви *тіктокери*, *тікток-війська*, *ТікТок-воїни* тощо, що підкреслює їхню штучність і позірність. Для підкріплення наведемо приклади заголовків публікацій у ЗМІ: «*ТікТок-бійці* Кадірова гинуть, а їхній лідер у відповідь «бомбить» фоточками: чим славиться армія містифікаторів»; «Почерк справжніх професіоналів»: *тіктокери Кадірова* записали відео бою і знову стали посміховиськом у Мережі (відео)»; «*Кадірівське леґо*»: тік-ток війська продовжують знімати ролики з відносним «хеппі ендом» (відео)» (Pravdatutnews) (20.04.2022 р.); «Встигли записати кількасекундний ролик і розлетітися на друзки: *кадірівські тіктокери* нарешті показали відео справжнього бою з ЗСУ» (ТСН; 16.04.2022 р.); «Блогери в паніці»: *ТікТок-війська Кадірова* знімали нову «постановку» в Україні, але прилетіла «відповідь» (UaInfo; 13.04.2022 р.); «*Тіктокери Кадірова* показали нерівний бій з нацистським гаражем: відео не для людей зі слабкою психікою» (ТСН; 05.04.2022 р.); «Постановочні бої за Маріуполь: як *ТікТок-воїни Кадірова* вдають із себе бойовиків у соцмережах» (Слідство.Інфо; 04.04.2022 р.); «До Маріуполя «*кадірівські*» «*ТікТок-воїни*» активно знімали відосики на київському напрямку. На відео, які поширював Р.Кадіров, фігурували найближчі до нього бойовики: керівники різноманітних силових підрозділів Чечні» (Слідство.Інфо; 04.04.2022 р.).

Фахівці Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України подають таке визначення лексеми «*тікток-війська*»: «Війська кадіровців, які викладають у соцмережах чимало «переможних» відео та світлин, але в реальний бій йти бояться»².

¹ Пояснює експерт. Орки, рускіє Ваньки та свинособаки. Чому ми не називаємо ворога Росією і наскільки це ОК. URL: <https://life.liga.net/poyasneniya/news/orki-russkie-vanki-i-svinosobaki-pochemu-my-ne-nazyvaem-vraga-ros-siey-i-naskolko-eto-ok>

² Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України. URL: <https://www.facebook.com/inmo.org.ua/posts/2182019565299320>

Ще одним напрямом мовних змін стало розширення й зміна лексичного значення звичних, давно вживаних слів: *паляниця, бандероль*.

Слові *паляниця* епоха війни відвела особливу роль – воно стало фонетичним (орфоепічним) засобом ідентифікації, своєрідним паролем, використовуваним для розпізнавання диверсантів: вони його не могли не лише вимовити, а й перекласти. Неприродне вимовляння підозрілими особами специфічних українських слів, до яких не пристосована російськомовна щелепа – через відмінності в українській та російській звукових системах, стало одним із поширених способів виявлення диверсійно-розвідувальних груп. Про це писали фахівці Центру протидії дезінформації при РНБО України: «Цей спосіб називають «шиболет» – своєрідний мовний пароль, за допомогою якого можна розпізнати, що мова, якою говорить людина, є для неї нерідною. Цей термін має біблійне походження, але зараз він став науковим терміном». До переліку таких слів увійшли, зокрема: *паляниця, молодиця, світлиця, нісенітниця, веселка, залізниця, філіжанка, вештатися, духмяний, непереливки, кмітливий, пущівірінок, обценьки, теревенити, телепень* та інші¹.

Серед іменникових новотворів виділяються номінації на позначення як прихильників наших доблесних українських збройних сил (*зсуїсти*), використовуваних ними, тероборонцями і пересічними громадянами засобів для опору ворогу («*Бандера-смузі*» – сучасний коктейль *Молотова, бандеромобіль*) та результатів героїчної їхньої діяльності (*бандероль*). Війна продемонструвала, як віддалені терміни несподівано наповнюються емоційним змістом і отримують нове життя². Приклад із мережі Twitter вказує на нове тлумачення слова *бандероль*: «Знаєте, як називаються посилки з України з трупами росіян? Бандеролі»³.

¹ Не лише «паляниця»: у ЦПД розповіли, за допомогою яких слів можна розпізнати окупантів. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/03/18/novyna/suspilstvo/ne-lyshe-palyanycya-czpd-rozpovily-dopomohoyu-yakym-sliv-mozhna-rozpiznaty-okupantiv>

² Дубинянський М. Мова війни. 29 вересня 2017 р. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2017/09/29/7156770/>

³ URL: <https://twitter.com/tastudiotetr/status/1497650011278123013>

Стилістично нейтральним новотвором, який виконує власне номінативну функцію, стало складноскорочене слово *тероборона*. В Україні 01.01.2022 р. введено в дію Закон України «Про основи національного спротиву», відповідно до якого передбачено формування сил територіальної оборони, окремого роду сил ЗСУ, на які, у разі загрози, покладається організація, підготовка та виконання завдань територіальної оборони – до моменту розгортання в межах такої території угруповання військ (сил) або/чи угруповання об'єднаних сил, призначених для ведення воєнних (бойових) дій з відсічі збройної агресії проти України¹. Слово *тероборона* активно використовується в ЗМІ. За продуктивною в українській мові словотвірною моделлю утворилося дієслово *тероборонити* («Вони служать у ЗСУ, волонтерять, тероборонять, кібератакують» (Facebook-сторінка КНУ імені Тараса Шевченка, 16.04.2022 р.) й іменник *тероборонівці*: «Тероборонівці Харкова готові «гостинно» зустріти ворога, а «подарунки» вже зачекалися» (АрміяINFORM; 16.04.2022 р.); «Полтавські тероборонівці тренувалися знищувати танк» (АрміяINFORM; 21.04.2022 р.); «Запорізькі тероборонівці збили ворожий літак: перші подробиці» (OBOZREVATEL; 30.04.2022 р.).

Словом із доволі широким, символічним значенням є *бандеромобіль* – про що свідчать публікації в ЗМІ: «Андрій Хливнюк подякував тернопільським волонтерам за «бандеромобіль» (відео) (Газета Свобода; 11.04.2022 р.); «Лідер «Бумбоксу» подякував тернопільським волонтерам за «бандеромобіль» (відео) (Терен; 11.04.2022 р.); «У Житомирі ініціювали проєкт зі збору коштів на «бандеромобіль» для військових» (Рупор Житомира; 10.04.2022 р.); «Хмельницьким медзакладам передали три «бандеромобілі» (ХМ-ІНСАЙД; 04.04.2022 р.); «Хмельницький військовий госпіталь отримав медичний «бандеромобіль» (Незалежний громадський портал; 25.03.2022 р.); «Тернополяни відправили на передову 70 «бандеромобілів» (Тернополяни; 25.03.2022 р.).

¹ Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 р. № 1702-IX. Відомості Верховної Ради України. 2021. № 41. Ст. 339. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

З аналізу публікацій зрозуміло, що номінація *бандеромобіль* є багатозначною: «Ще одна хмельницька лікарня отримала від доброчинців реаніомобіль. Для лікарняних закладів Хмельницького за період широкомасштабного вторгнення російського ворога доставлено уже четвертий медичний «бандеромобіль». Так міська влада нарекла автівки від доброчинців і волонтерів, придбані чи подаровані для потреб громади у непростий воєнний час». З іншого матеріалу – «Тест-драйв багі для розвідників VOLS: відео» (19 квітня 2022 р.) – дізнаємося, що «Сергій Волощенко вивчив конструкцію та протестував саморобний автомобіль з Буковини для розвідників та швидких атак наших воїнів. Володимир Садик неподалік від Чернівців налагодив випуск власного баггі, який дуже сподобався нашим військовим. Перший «бандеромобіль» під назвою VOLS вже пішов на передову, ще п'ять Володимир доробляє... Таке багі обходиться десь у 5000 доларів. Воно зроблене на базі агрегатів ВАЗ-2108 – 1,5-літровий мотор, напіввісі, ступиці. Корпус варять самостійно, та й важелі переробляють. В багі два місця та платформа для перевезення – чи поранених, чи кулемет можна встановити»; «У Житомирі ініціювали проєкт зі збору коштів на «бандеромобіль» для військових. Житомирянин Володимир Котик став ініціатором проєкту зі збору коштів на «бандеромобіль». Йдеться про збір коштів для придбання повноприводного позашляховика. Вартість купівлі такого автомобіля за кордоном – близько 6 тисяч євро».

Таким чином, під *бандеромобілем* переважно розуміють: 1) бойовий автомобіль ЗСУ, що має підвищену прохідність, оснащений великокаліберним стрілецьким озброєнням і мінометами, броньований автомобіль; 2) будь-який автомобіль, подеколи спеціалізованого призначення, що використовується ЗСУ.

Важливим елементом сучасної війни стало протистояння в цифровому, кіберпросторі. Мовознавці лексеми *ІТ-армія* (кіберкозаки, кіберпартизани) об'єднують таким спільним значенням – «спільнота українських ІТ-спеціалістів, що працюють для нейтралізації ворога в кіберпросторі під час російського вторгнення в Україну»¹.

¹ Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України. URL: <https://www.facebook.com/inmo.org.ua/posts/2182019565299320>

Із початку повномасштабного вторгнення Росії Міністерство цифрової трансформації України захищає український кіберфронт, захищає Україну й українців. Результати діяльності ІТ-фахівців викликали до життя блок новотворів з елементом є- для називання нових інформаційних продуктів, пов'язаних із мобільним застосунком «Дія», своєрідним брендом цифрової держави: *єДокумент, єДопомога, єВорог, єБайрактар, єМогила*.

Серед них можна диференціювати: 1) іменники, які виконують пряму номінативну функцію (*єДокумент, єДопомога*); 2) оцінно-іронічні, гумористичні новотвори (*єВорог, єБайрактар, єМогила*).

За допомогою чатбота у Telegram «*єВорог*» українці отримали можливість повідомляти про пересування окупанта чи ворожої техніки, авторизувавшись через «Дію» (щоб уникнути поширення спаму). Понад 273 тис. українців вже скористалися чатботом «*єВорог*».

У «Дії» запустили й онлайн-гру «*єБайрактар*», в якій за допомогою бойового безпілотної необхідно збивати російські танки. Команда таким чином запропонувала українцям «цифрове заспокійливе»¹. Отже, користувачі отримали можливість імітації управління турецьким ударним оперативно-тактичним середньовисотним безпілотним літальним апаратом із великою тривалістю польоту, виробництва компанії Baykar Makina. У цю гру вже зіграли понад 1 млн українців.

Міністр цифрової трансформації М. Федоров 26.02.2022 р. оригінально прокоментував ліквідацію окупантів на своїй сторінці в соціальних мережах: «Українська державна програма для російських вбивць «*єМогила*». На цю мить вже 3500 підключень!»², ставши, очевидно, автором ще одного новотвору.

Санкції, які діятимуть в інформаційній сфері, і дзеркальна відповідь РФ на них (у РФ вже заблокували Instagram, Twitter та

¹ У «Дії» запустили гру «*єБайрактар*». URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/29218/2022-03-21-u-dii-zapustily-gru-iebayraktar/>

² «*єМогила*», вже 3500 підключень, – Федоров про те, як ЗСУ знищують загарбників. URL: https://24tv.ua/derzhprograma-yemogila-vzhe-3-500-pidklyuchen-fedorov-pro-te_n1880722

Facebook, а TikTok сам призупинив роботу) викликали до життя новотвори на позначення автономного російського інтернету та внутрішньої соціальної мережі: *путлернет*, *чебурнет*, *стограм* (замість Instagram).

Гільдія ІТ-фахівців на своїй сторінці у Facebook 12.03.2022 р. розмістила допис: «*Чебурнет* уже наближається. Лондонська точка обміну інтернет-трафіком LINX повідомила про відключення двох основних провайдерів з РФ – Ростелеком та Мегафон – від постачання. Тепер їм не залишається іншого виходу, окрім як отримувати трафік через Азію – тому очікуються джиттери, затримки та падіння пінгів. Як вам такі новини?»¹.

Очевидно, РФ, оцінюючи розгортання міжнародної ситуації, готувалася до так званого «технологічного суверенітету у сфері критичної інформаційної інфраструктури», іншими словами – до «відключення від глобального інтернету», що на практиці має забезпечити тотальне контролювання кремлем інформаційного простору всередині країни².

У мовленні фіксуються й стійкі мовні звороти як елементи новітнього українського фольклору героїзму і звитяги: «*завести трактор*» – «найнеочікуваніший аргумент у будь-якому діалозі; застосування засобів для боротьби, яких ніхто не очікує, «як *Кім з айкосом*» – «бути нерозлучними; ідеальною парою»; «*вирушити на концерт кобзона*» – «завершити безславний земний шлях», «*руський воєнний корабель...*» (фраза прикордонника Р.Грибова, захисника острова Зміїний, яка стала символом спротиву й облетіла сторінки світових видань – від Reuter до Guardian – в англійськомовній версії: Russian warship, go fuck yourself³.

¹ Гільдія ІТ Фахівців. URL: <https://www.facebook.com/itguildua/posts/304556835110012>

² І все-таки чебурнет: Медведєв розпочав створення російського інтернету. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/i-vse-taky-cheburnet-medvedyev-rozpochav-stvorennia-rosiyskoho-internetu/>

³ Нові слова та звороти, що ввійшли вжиток з початком війни. 13 квітня 2022 р. URL: <https://vogue.ua/ua/article/culture/lifestyle/novi-slova-ta-oboroti-shcho-uviyshli-v-obig-z-pochatkom-viyni.html>

Аналізований матеріал вкотре підтвердив, що найбільш мінливим сегментом будь-якої сучасної мови, який демонструє її оперативне реагування на позамовні подразники-фактори розвитку, є лексика, мовні засоби. Нині ми спостерігаємо, як семантичні зміни доповнюються використанням графічних знаків різних мовних систем при творенні лексичних засобів.

Досить регулярно в сучасних текстах як орфографічні символи війни використовуються графеми Z і V: *Z-окупант, Z-трофей*.

Для маркування техніки РФ широко використовує нацистський знак «Z», сумновідомий ще з часів Другої світової війни: у нацистському концтаборі Заксенхаузен літерою «Z» була позначена будівля, де здійснювалися масові вбивства. Там розміщувався крематорій із чотирма печами, в якому нацисти спалювали тіла в'язнів¹. Спочатку низка латинських літер використовувалася для відмежування «своїх» від «чужих» – через деяку зовнішню схожість техніки (через спільне радянське минуле): літерою Z позначали військові сили РФ зі сходу, Z всередині квадрата – з Криму, O – із Білорусі, V – морську піхоту, X – кадірівців, A – спецпризначенців. Але дуже скоро літера Z, не без допомоги російської пропаганди, стала орфографічним символом війни (рашиZм, Захоплення, нациZм). Однією із причин набуття символічного значення літерами Z і V дослідники називають відсутність простих графічних знаків ідентифікації РФ (крім триколора, герб – складний для тиражування). Тому піарники отримали завдання наділити знаки додатковими сенсами². Z стала аналогом георгіївської стрічки – її вже заборонили в деяких федеральних землях Німеччини і в Латвії. У Молдові запроваджено штрафи і за георгіївську стрічку, і за символіку з літерами Z і V. Окремі бренди, українські й зарубіжні, прибра-

¹ Російські військові наносять на свою техніку нацистські знаки. URL: https://censor.net/ua/news/3322419/rosiyiski_viyiskovi_nanosyat_na_svoyu_tehniku_natsystski_znaki

² Мікула В., Куфрик Б. Z – нова свастика. Про символи російського нацизму та покарання за їх використання в Україні. *Експрес*. 20–28 квітня 2022 р. С. 12.

ли Z зі своїх логотипів, наприклад, український гурт «Без обмежень»¹.

Символи V і Z були заборонені Верховною Радою України – прийнятим 14.04.2022 р. Законом України «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» як символи військового вторгнення російського неонацистського тоталітарного режиму в Україну (відповідно до низки визначених ознак)².

Натомість українськими авторами вони використовуються у словах замість звичних «з», «в» – для номінування предметів, явищ із негативним значенням, що асоціюються з Росією та її реальністю: «Москва ще раз підтвердила, що літера Z залишається символом цілої Росії – Зло, Звір. Тільки ці слова спадають на думку, коли згадуєш український Маріуполь. Місто з 440 тис. жителів вже 20 днів без підвезення їжі, води, без електрики та обігріву. Коли російські солдати із злочинними знаками Z оточили місто ще на початку війни проти України, перше, що вони зробили – знищили артилерією всі 12 підводів питної води для містян та всі теплоцентралі, щоб цивільне населення в зимових умовах гинуло через відсутність електрики та обігріву. Ці Z-звірі заздалегідь мали намір поглибити страждання півмільйонного міста»³.

Цікавим прикладом обігравання такого прийому є текст О. Левченка, українського дипломата, експерта, у провідно-

¹ Про нове написання слів в умовах російської військової агресії. URL: <http://slovopyps.kubg.edu.ua/pro-nove-napysannia-sliv-v-umovakh-rosiiskoi-viiskovoi-ahresii/?fbclid=IwAR2Z94WsgbSS3t2SSHdUeW79GmAkM8wkILvpZ7hItb6z1zcrA-YfNbkU3yo>

² Верховна Рада прийняла Закон про заборону пропаганди російського неонацистського тоталітарного режиму, акту агресії проти України з боку Російської Федерації як держави-терориста, символіки, яка використовується збройними та іншими воєнними формуваннями Російської Федерації у війні проти України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/221769.html>

³ Україна знову платить величезну ціну за нерішучість Заходу. URL: <https://realist.online/ukr/society/ukrajina-znovu-platit-velicheznu-tsinu-za-nerishuchist-zakhodu>

му хорватському політичному тижневику Nacional «Левченко: Москва боїться більше системи західних цінностей, ніж самих військ НАТО»: «Як виглядає сучасний диявол? Він має два виміри. Перший в уніформі російського військового *V-андала*, що прийшов вбивати український народ у своїх домівках, щоб потім піти у наступ на інші країни. Російські *V-андали* завжди ховаються серед українського цивільного населення, щоб уникнути божого покарання від Збройних Сил України... Другий вимір сучасного диявола може з'явитися в розкішному костюмі московського пропагандиста чи кремлівського бонзи, які через московські медіа поширюють *Z-ло* всередині російського суспільства, вимагаючи убивств українців як нації і України як держави з такою назвою. Російський військовий як *V-андал* та московський пропагандист як кремлівський холуй в сутності два *Z-лочинних* образи, які перетворюють Росію в країну ненависника інших народів та культур, які начебто хочуть знищити усе російське... Ми повинні нарешті зрозуміти, що російський *Z-вір*, який прийшов знищити Україну, не зупиниться перед санкціями, бронежилетами та навіть артилерією. Кожен *Z-вір*, особливо російський, боїться не стільки духовної молитви, скільки вбивчої сили збройної помсти»¹.

Крім того, аналіз медіатекстів воєнної пори засвідчує й деякі орфографічно-граматичні особливості, які набувають стилістичного характеру, увиразнюють написане, додають емоційного навантаження та актуалізують комунікацію між тим, хто пише, і тим, хто читає². До них відносять написання з малої літери назви країни-агресора (у повному і скороченому варіантах), прізвищ одіозного її очільника та його оточення, символів російської політики – з метою демонстрування зневажливого до них ставлення: *росія, рф, путін, державна дума, кремль, лнр*,

¹ Levčenko: «Moskva se više boji zapadnog sustava vrijednosti nego vojske NATO saveza». URL: <https://www.nacional.hr/levcenko-moskva-se-vise-boji-zapadnog-sustava-vrijednosti-nego-vojske-nato-saveza/>

² Про нове написання слів в умовах російської військової агресії. URL: <http://slovopys.kubg.edu.ua/pro-nove-napysannia-sliv-v-umovakh-rosiiskoi-viiskovo-voi-ahresii/?fbclid=IwAR2Z94WsgbSS3t2SSHdUeW79GmAkM8wkILvpZ7hItb6z1zcrA-YfNbKU3yo>

днр тощо. Цей правописний принцип переноситься і на країну-спільницю агресорки та прізвище її очільника: *білорусь, лукрашенко*. Такий підхід реалізується й на офіційних порталах інтернет-видань, а не лише у приватних дописах користувачів соціальних мереж: *«Провину за вторгнення в Україну путін традиційно переклав на інших – за його словами, проблема виникла після «держперевороту» в Україні у 2014 році. Також він сказав, що рф була «змушена» визнати свої ж утворення «днр» і «лнр» (Бабель, 26.04.2022 р.); «Глава росії володимир путін під час телефонної розмови з президентом Туреччини Реджепом Тайіпом Ердоганом 26 квітня заявив, що бойові дії у Маріуполі вже не ведуть. І водночас він хоче, щоб українські захисники міста склали зброю. Слова путіна цитує сайт кремля» (Громадське, 26.04.2022 р.)*.

Також українці в оцінному значенні вживають граматичну конструкцію «на росії» за аналогією до поширеного російсько-го «на Украине» замість нормативного «в Украине»¹.

Таким чином, можна говорити, що у складні для суспільства періоди активізуються й мовні засоби реагування на виклики. Мовні новотвори періоду воєнної російської агресії, зафіксовані нами в ЗМІ і соціальних мережах, рідко виконують номінативну або лише номінативну функцію. Основними причинами їхнього продукування стають: 1) пошук шляхів виходу агресії на різних рівнях – фізичному і вербальному (зокрема через придумування образливих, принизливих прізвиськ); 2) збагачення арсеналу мовних засобів створення образу ворога й «мовної» боротьби з ним (своєрідної його мовної дискримінації); 3) пошук психологічних інструментів прийняття війни та бойових дій – через розмивання людяності; 4) необхідність творчої самореалізації носіїв мови; 5) розширення функції емоційного розвантаження; 6) завдання мовної ідентифікації, диференції «свій/чужий».

¹ Про нове написання слів в умовах російської військової агресії. URL: <http://slovopys.kubg.edu.ua/pro-nove-napysannia-sliv-v-umovakh-rosiiskoi-viiskovoi-viiskovoi-ahresii/?fbclid=IwAR2Z94WsgbSS3t2SSHdUeW79GmAkM8wkiLvpZ7hltb6z1zcrA-YfNbkU3yo>

Помітним складником новотворів є іронічно-сатиричні елементи. Це підтверджує схильність українців до застосування сміхових засобів як засобу опору ворогові у скрутні історичні періоди: *чебурнет, путлернет, тристаграм, свинособаки, орки, тікток-війська* тощо. Адже сміх в усі часи, маючи виразне соціальне спрямування, виправдано вважається дієвою формою критики й боротьби з агресією¹.

Як свідчить практика, сучасні мовні зміни є стрімкими, набувають широкого розповсюдження, а деякі – й офіційного закріплення. Для зафіксованих неологізмів характерно: розширення багатозначності; супроводження емоційними конотаціями; розширення синонімічного ряду; підтримування певних словотвірних моделей; використання можливостей антропонімів. За типом освоєння (за О. Стишовим²) такі неологізми належать до так званих несподіваних (випадкових) моментальних входжень, зумовлених появою важливих й актуальних понять і реалій, доля яких у майбутньому буде дуже різною. Очевидно, більшість із них так і залишиться неофіційними, оскільки з часом забудеться історична їх основа та зітруться конотації, деякі увійдуть до нормативного словника.

Аналіз сучасних публіцистичних текстів дає підстави констатувати поєднання графічних систем різних мов для найповнішого виконання експресивної функції. Окремі графеми набувають символічного значення, яке доповнюється капслокізацією.

Більш лояльними до стійкості й непорушності норм літературної мови стають орфографічний і граматичний рівні.

Усі ці зміни української мови, як своєрідної вербальної зброї проти ворожої агресії, на сучасному етапі функціонування сприяють виконання нею повною мірою важливої функції забезпечення національної ідентичності, допомагають тримати оборону на інформаційно-комунікаційному фронті.

¹ Зикун Н. І. Сатирична публіцистика Наддніпрянщини в інформаційному просторі України: становлення, розвиток, жанрово-тематичні форми : моногр. К. : Алерта, 2015. С. 34.

² Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : монографія. К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. С. 15.

Авторський колектив:

*Баймуратов М. О. (підрозділ 2.9. у співавторстві)
Вдовічен В. А. (підрозділ 2.8.)
Гордей О. Д. (підрозділ 2.6.)
Гуменюк І. О. (вступ і висновки у співавторстві, підрозділ 2.7.
у співавторстві)
Деніжна С. О. (підрозділ 1.3. у співавторстві)
Джуська А. В. (підрозділ 2.1.)
Зикун Н. І. (підрозділ 1.2.)
Камінська Н. В. (вступ і висновки у співавторстві, підрозділ 2.4.
у співавторстві)
Копиленко О. Л. (відповідальний редактор тому)
Кофман Б. Я. (підрозділ 2.9. у співавторстві)
Кузьменко В. А. (підрозділ 2.7. у співавторстві)
Латковська Т. А. (підрозділ 1.1. у співавторстві)
Латковський П. П. (підрозділ 1.1. у співавторстві)
Мищак І. М. (загальне редагування, підрозділ 2.10.
у співавторстві)
Оржаховська А. А. (підрозділ 2.3.)
Рябченко Ю. Ю. (підрозділ 2.5.)
Савченко Л. А. (загальне редагування)
Сова М. О. (підрозділ 1.3. у співавторстві)
Солдатенко О. В. (підрозділ 2.2.)
Стефанчук Р. О. (загальне редагування)
Фортунатова О. (підрозділ 1.4.)
Шаптала Н. К. (підрозділ 2.4. у співавторстві)
Янчук А. О. (підрозділ 2.10. у співавторстві)*

Науково-практичне видання

**ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ
ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

***Колективна монографія
у чотирьох томах***

Загальна редакція:

Р. О. Стефанчук, І. М. Мищак, Л. А. Савченко

Том 3

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАВОВІ, ПСИХОЛОГІЧНІ,
СОЦІОГУМАНІТАРНІ АСПЕКТИ**

Відповідальний редактор тому:

О. Л. Копиленко

Комп'ютерна верстка *І. С. Коломієць*

Підписано до друку 01.07.2022.

Формат 60х90/16. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 20,00. Обл.-вид. арк. 16,21.

Тираж 300 прим.

Надруковано у Видавництві «Людмила».

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи серія ДК № 5303 від 02.03.2017.

Видавництво «Людмила»

03148, Київ, а/с 115.

Тел./факс: + 38 050 469 7485, 068 340 8332

E-mail: lesya3000@ukr.net